

Az idő első cáfolata – Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője¹

A *Kafka előfutárai* című esszéjében, mely 1951-ben, tehát huszonnégy évvel a Pierre Ménard után jelent meg, Borges T. S. Eliotot idézve fejti ki, hogy „minden író maga *teremti meg* az előfutárait. Műveivel módosítja a múltképünket, amint jövőnket is megváltoztatja.”² Ez az esszé új értelemmel telíti és fel is menti a *Pierre Ménard* álnokságát. A konkrét mű, pontosabban a műről alkotott elképzelésünk vagy annak konkretizációja befolyásolja a múlt szemlélését és a jövő alakulását is, a jelenre gyakorolt masszív hatásról már nem is beszélve. Maga Eliot a *Hagyomány és egyéniség* (1920) című tanulmányában hangsúlyozza a mű múltra gyakorolt hatását, s ezzel együtt az irodalom ideális rendjének elképzelését is, egy Platónt, Fregét (a Gondolat Birodalma), Poppert (3. világ) és a regény teljességét idéző rendet: „A már meglévő művek egymás között ideális rendet alkotnak, ezt a rendet módosítja, ha új (igazában új) műalkotás iktatódik soraik közé. A meglévő rend persze tökéletes az új mű betörése előtt; hogy ez a rend továbbra is fennmaradhasson (az újdonság beavatkozása után), ezt az egész régi rendet, hacsak gyér „retusálásokkal” is, meg kell változtatni (...) Bárki, ha egyszer realizálta az európai vagy angol irodalom megnyilatkozási formáiban a rendnek ezt a fogalmát, nem fogja abszurd ötletnek minősíteni, hogy a múltat igenis át kell alakítani a jelennek, éppúgy, ahogy a jelen iránytűje a múlt.”³ Ha mindkét említett elképzelést kivetítjük a *Pierre Ménardra*, két olyan tényező rajzolódik ki, amin „Ménard” nyugszik – az irodalom rendként, ha úgy tetszik szimultán struktúraként való elképzelése, mely Whitehead aktuális világához hasonlóan (l. *Process and Reality*) belép minden aktuálisan formálódó esemény folyamatába – és az alkotás vagy az olvasás aktusaként értett irodalmi műalkotás gondolata, illetve az explicit módon deklarált visszamenőleges okozatiság elve. Viszont Borges és Eliot is hangsúlyozza az irodalom rendjének komplementer funkcióját, azt tehát, amit a „természetfilozófia” síkján ugyancsak Whitehead fejtett ki az Eliot-tanulmánnyal azonos évben megjelent *The Concept of Nature* (1920) című munkájában, mégpedig az akkor ismert legkisebb anyagi részecskékre vonatkozólag: „Minden új elektron belépése a természetbe bizonyos mértékig mó-

-
- 1 A fordítás alapjául szolgáló tanulmány egy olyan cseh nyelvű kötetben jelent meg, amely 14 filozófus kizárólag Borges *Pierre Ménardjával* foglalkozó írását gyűjti egybe: ZUSKA, Vlastimil: *Borgesovo první odmítnutí času – Autor Quijota Pierre Menard*. In: Čísař, Karel – Kotátko, Petr szerk.: *Text a dílo: případ Menard*. Praha, Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR 2004, 65-71.
  - 2 BORGES, Jorge Luis: *Kafka előfutárai*. Fordította: Scholz László. In: uó: *Az örökkévalóság története. Esszék*. Budapest, Európa Könyvkiadó 1999, 285.
  - 3 ELIOT, Thomas Stearns: *Hagyomány és egyéniség*. Fordította: Szentkuthy Miklós. In: uó: *Káosz a rendben. Irodalmi esszék*. Budapest, Gondolat Kiadó 1981, 63-64.

dosítja minden más esemény jellegét. Az áramló események természete magán hordozza az univerzumban létező összes többi elektron nyomait.⁷⁴ A Whitehead általi megerősítés nem véletlen, Borges használja Whitehead „örök objektum” (puszta potencialitás) koncepcióját Coleridge töredékes „álom-költeményéről”, a *Kubla kánról* elmélkedve, aholis ezen objektum először egy épülő palota, majd költemény formájában konkretizálódik aktuális eseménnyé. A *Quijote* ismételt belépése az irodalom aktuális univerzumába képezi a *Pierre Ménard* tulajdonképpeni témáját.

Borges néhány más esszében úgy tűnik egyetértőleg idéz olyan szerzőket, akik az irodalmi szöveg, a könyv státuszát az emberiség vagy esetleg az univerzum történetére ruházzák át. A *Tükör által homályosan* címűben egy León Bloyle-idézetrel találkozunk: „A történelem egy hatalmas liturgikus szöveg, amelyben az *i* betűk és a pontok is érnek annyit, mint egy-egy teljes szakasz vagy fejezet”⁷⁵ (emlékezzünk Pierre Ménard műveinek jegyzékében a „s”-tételre – „Kéziratos jegyzék versekről, amelyek a központosásnak köszönhetik hatásukat.”⁷⁶). A *Don Quijote apró csodáiban* pedig Carlyle-t idézi: „a világtörténelem egy végtelen szentkönyv, amelyet minden halandó ír, olvas és igyekszik megérteni, s amelybe valamennyiüket beleírják.”⁷⁷ A *Tükör által homályosan* című esszében tesz említést Borges az Írás mint abszolút szöveg kabbalisztikus elképzeléséről, aholis mindennek van jelentése, mondjuk a Tóra második oldalának tizenötödik sorában elhelyezkedő alef betű alapvető jelentőséggel bír. Ménard és Cervantes *Quijotéja* közti távolság szintén jelent (valamit). Úgy vélem, az irodalmat mint egészt a *Pierre Ménardban* szintén fel lehet fogni úgy, mint a korabeli aktualizációk által meghatározott abszolút szöveget. A „korabeli” azonban itt nem az időrendi lokalizációtól, hanem az „immanencia” irodalmi „síkjának” felhalmozódásától vagy sűrűségétől való függőséget jelenti. Az abszolút szövegnek azonban nincs privilegizált olvasási iránya, tehát a fizikai világegyetemmel szemben nincs kiszolgáltatva az idő-nyíl zsarnokságának, és a visszamenőleges befolyásolás, sőt teremtés vagy a korábbiak a későbbi által való ontológiai megalapozása itt indokoltságot nyer: „Az említett művek [Browning, Dunsay] mindegyikében megtalálhatók kisebb-nagyobb mértékben Kafka művészetének a jellegzetességei, ám ha Kafka nem írt volna, nem vennék észre őket; tehát nem léteznének.”⁷⁸

A kauzális leágazódás asszimetriája (Reichenbach, vö: Horwich)⁹ a múltból a jövőbe, az okból az okozatba tartó időbeli folytonosság bizonyítékaként em-

-
- 4 WHITEHEAD, Alfred North: *The Concept of Nature*. Cambridge, Cambridge University Press 1982, 146. (1. kiadás: 1920)
  - 5 BORGES, Jorge Luis: *Tükör által homályosan*. Fordította: Scholz László. In: uő: Az örökkévalóság története... 301-302.
  - 6 BORGES, Jorge Luis: *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője*. Fordította: Jánosházy György. In: uő: A halál és az iránytű. Elbeszélések. Budapest, Európa Könyvkiadó 1999, 75.
  - 7 BORGES, Jorge Luis: *Don Quijote apró csodái*. Fordította: Scholz László. In: uő: Az örökkévalóság története... 234.
  - 8 BORGES, Jorge Luis: *Kafka előfutárai*. Fordította: Scholz László. In: uő: Az örökkévalóság története... 284-285.
  - 9 HORWICH, Paul: *Asymmetries in Time. Problems in the Philosophy of Science*. Cambridge, Mas., The MIT Press 1988

lítódik: ha két esemény között erős a kölcsönös korreláció, akkor mindig lehet találni valamilyen magyarázatot, valamilyen korábbi eseményt, amely ezt előidézte. Fordított eset, tehát amikor egyidejűleg korrelált események egy későbbi eseményhez kapcsolódó korreláció jegyeit mutatják, anélkül, hogy közös antecedensük volna, nem áll elő. Az időbeli asszimetrián alapuló tudást, amikor is a múlttól többet tudunk, mint a jövőről, Borges az „etnografikus” *Brodie jelentésében*¹⁰ kérdőjelezi meg. Az irodalom világában azonban számolni kell a korreláció második esetével – Kafka műve utólagosan teremt kölcsönviszonyt nemcsak Browning és Dunsany művei közt. Borges ezáltal tagadja az idő asszimetriáját, az egyirányú okozatiságot, és elmondható, hogy a valóság és a fikció, az irodalom és az élet, az álom és a valóság közti határok elbizonytalanításával együtt a *Ménardban* az idő cáfolatának régi-új gondolatát tárja elénk, mégpedig annak extrém változatában, amikor is az adott művek grafikai formája közti korreláció maximális.

Legyen szó az idő entropikus vagy kauzális magyarázatáról, az idő két dimenziójának (Kronosz és Aion)¹¹ sztoikus elképzeléséről, melyet Deleuz nem véletlenül keretez Borges-idézetekkel, Dunn multidimenzionális időelméletéről – Borges mindegyiket elutasítja (még ha az előbbi esztétikai értékét nem vitatja is el), és az általa többször is idézett F. H. Bradleyvel ért egyet, aki szerint az idő puszta látszat. Érdekes mód az idő realitását elutasító szerzők listájáról hiányzik McTaggart neve, jóllehet időben és felfogását tekintve is közel áll Borgeshez. Hozzá hasonlóan Borges is kizártnak tartja McTaggart két rendjének (A – múlt, jelen, jövő, B – előtte és utána) egyidejű érvényességét. Az idő elutasításával szembeni lehetséges ellenvetéseket mérlegelendő McTaggart meglepő módon a *Don Quijotét* hozza elő – a „szomorú alakú lovag” kalandjai nem lokalizálhatók pontosan az A rendben. *Quijote* nem létező, s az író és az olvasó tudatállapotai, ahova őt egyedül szituálni lehet, az A rendben találhatók¹².

Befejezzük látszólagos margináliánkat, mégpedig Ménard választásával. Ménard nem tartja elkerülhetetlennek a *Don Quijotét* a világirodalom egészében. Az irodalomelmélet vagy legalábbis annak némely képviselője alapozó jelentőséget tulajdonít neki az irodalmi fikció történetében, olyan műről lévén szó, amely tematizálja a fikció, a látszat és a valóság közti elmosódó határokat, a magán ego, a nyilvános én és az illuzórikus én közti kölcsönös viszonyt, bevezeti a szereplő és a szöveg önreflexióját, tehát mindazt, ami jellegzetesen „borgesi”. Amennyiben a tömörség végett elfogadunk egy durva különbségtételt olyan szüzsék között, amelyek a történet kezdetétől fogva magukban hordozzák saját kauzalitásukat, s ezért befejezésük nem lehet váratlan vagy az addigiak alapján elképzelhetetlen (ilyen a dráma és a realista irodalom), és a „valódi” fikció között, amely a történések folyamán alakítja és változtatja a

10 BORGES, Jorge Luis: *Brodie jelentése*. Fordította: Nagy Mátyás. In: uő: *A tükör és a maszk. Elbeszélések*. Budapest, Európa Könyvkiadó 1999, 158-171.

11 „Minden esemény az egész Aionnal adekvát, minden esemény kommunikál az összes többivel és együttesen alkotják az egy és ugyanazon Eseményt”. DELEUZE, Gilles: *The Logic of Sense*. New York, Columbia University Press 1990, 64.

12 McTAGGART, John McTaggart Ellis.: *The Unreality of Time*. In: uő: *The Nature of Experience*. Cambridge, Cambridge University Press 1927, 33. fejezet

kauzalitását (vö: A. Cook)¹³, akkor a *Quijote* a fikció kezdetének tűnik a nyugati irodalomban, s mint ilyen szükségszerűnek is. Mintha Borges mérsékelni akarta volna az irodalmi mező textuális abszolutizmusát, melyben Ménard *Quijotéjának* nyugtalanító szerepe a választás látszólagos véletlenszerűségéből ered. Ezért csak némi túlzással parafrázálhatnánk *Az idő újabb cáfolatának* utolsó sóhaját: „A világ, sajnos, valóságos; én, sajnos, Borges vagyok, s ezért kellett Ménard számára a *Don Quijotét* választanom.”¹⁴

Benyovszky Krisztián fordítása

---

13 COOK, Albert: *The Beginning of Fiction: Cervantes*. JAAC, Vol. XVII. No. 4, 1959, 463-472.

14 BORGES, Jorge Luis: *Az idő újabb cáfolata*. Fordította: Scholz László. In: uő: *Az örökkévalóság története...* 358.